

FÖLDI-KONDOR BOGLÁRKA

**A SZLOVÁK EVANGÉLIKUS DIAKÓNIA FELVIRÁGZÁSA
A SZLOVÁK NEMZETI MOZGALOM TÜKRÉBEN**

Abstract. The Flourishing of Slovak Lutheran Diakonia in the Context of the Slovak National Movement. The events discussed in this study take place in Northern and Northeastern Hungary prior to the Treaty of Trianon, specifically in the regions of Szepes, Liptószentmiklós, and Turócszentmárton. The development of Slovak Lutheran diakonia began in 1922—by which time the area in question was no longer part of Northern Hungary but of Eastern Czechoslovakia. Consequently, in analyzing the effects of cultural transfer, I aim primarily to outline the causal relationships that shaped this transformation. As a point of departure, I examine the work of Juraj Tranovský and the establishment of the Slovak-speaking Lutheran community in Liptószentmiklós, followed by a discussion of the emergence of the Slovak national movement in the 19th century. Particular attention is given to the organizational roles of Ľudovít Štúr, Jozef Miloslav Hurban, and Michal Miloslav Hodža, and to the Lutheran context of their activities. Their efforts laid the foundations for the later rise of Slovak Lutheran diakonia. The study also explores the contributions of women's associations such as Dobrodej and Živena, which played an important role from a gender history perspective. My aim is to highlight the cultural mediating role of the Lutheran Church, which not only fostered the creation of new congregations and charitable institutions, but also contributed significantly to the development of Slovak national identity.

Keywords: Slovak national movement, Slovak Lutheran diakonia, deaconesses, cultural transfer

Tanulmányomban a 20. század első felében Csehszlovákiában megalakult szlovák evangélikus diakónia létrejöttének előzményeit, továbbá a kulturális transzfer erre gyakorolt hatásait elemzem. Írásom első felében a reformációt követő időszakra összpontosítva kifejezetten a Felvidék evangélikusságának kulturális életét mutatom be. Ehhez kapcsolom a 19. század elején kibontakozó szlovák nemzeti mozgalom identitáserősítő és kultúraközvetítő szerepét, amely a szlovák evangélikus diakóniai munkára is jelentős hatást gyakorolt. Ennek vonatkozásában

a szlovák nőegyletek munkáját is részletezem, amelyhez kapcsolom a szlovák evangélikus diakonisszák szolgálatát és annak megjelenési helyeit, illetve formáit. Emellett az anyaházi diakóniát illetően kitérek a német mintakövetésre is. Munkám során fő célom, hogy rávilágítsak azokra a kultúraközvetítő útvonalakra, irányokra, amelyek segítségével a szlovák evangélikus diakónia függetlenné válhatott, és teret nyerhetett a 20. század első felében megalakult Csehszlovákiában.

A kulturális transzfer értelmezési lehetőségei

Michel Espagne szerint „*a kulturális transzfer kifejezés több különböző nemzeti tér, illetve közös összetevőik egyszerre történő elemzésének szándékát jelöli*”, és ez a „*jelenség tetten érhető a párhuzamba állított társadalmi csoportok gazdasági, demográfiai, pszichológiai és intellektuális tevékenységi területein is*”,¹ Matthias Middell szerint a kulturális transzfer során „*más kultúrák elemeinek elsajátítása és integrálása megy végbe*”. Mindez megfigyelhető a *nemzeti kultúrák közötti kapcsolatban, mind pedig régiók és civilizációk esetében is*. Middell a kulturális transferek jelenségénél a kulturális kontextusok aktorai között kapcsolatokat feltételez, amelyek „*történeti és egyidejű nézőpontból elvégzett összehasonlítások révén kutathatók*”.² Jelen tanulmányban a Felvidéken zajló szlovák nemzeti törekvéseket és ezek következményeit tárom fel, miközben elemzem, hogyan viszonyultak egymáshoz a szlovákok, a németek és a magyarok a 19-20. században, és milyen hatást gyakoroltak kapcsolatukra a közigazgatásban tapasztalt változások.

A reformáció tanainak terjedése, értékközvetítés a Magyar Királyság nyugati és felvidéki területein

Bruckner Győző evangélikus jogakadémiai professzor munkássága során monográfiát írt a Szepességben zajló reformációról és ellenreformációról. Ebben kifejtette, hogy a huszitizmus terjedését a térségben a kedvező földrajzi fekvésen kívül a nyelvi és politikai tényezők is segítették, hiszen az ország határvidékén található Szepesség az elzálogosított városok révén szoros összeköttetésben állt Lengyelországgal, ugyanakkor Zsigmond király érdekelt volt a cseh trón megszerzésében is, amelyben éppen a lengyel politika akadályozta őt.³ Ahogyan

¹ Espagne 2004: 254.

² Middell 2009: 134.

³ Bruckner 1922: 11–12.; Tóth-Szabó 1917: 150–151.

Bruckner írta, a husziták „1433 április hó 25-én jelentek meg a Szepességen először tömegesebben a Magura felől (Vörösklastrom, Szepesófalú, Késmárk) s azóta 1462-ig állandóan itt maradtak, sőt a Szepesség lesz mintegy a főfészük)”.⁴ Bruckner továbbá rávilágított arra is, hogy a Szepesség németországi ipari és kereskedelmi összeköttetései, továbbá a wittenbergi teológushallgató ifjak felvidéki utazásai szintén hozzájárultak a tanok terjedéséhez és meggyökerezéséhez.⁵

Emellett a reformáció tanainak terjedését az uralkodócsaládok és a nemesség is segítette. II. Lajos és Habsburg Mária udvarában megjelentek a lutheri tanok, a nemesi családok közül pedig sokan szintén támogatták a reformáció eszméjét. A 16. században a Thurzó családból kikerülő nádorok, köztük Thurzó György (1567–1616) és Thurzó Szaniszló (1576–1625) éppen úgy a reformáció hívei közé tartoztak, mint a lutheri tanokat támogató Nádasdy Tamás (1498–1562) is, aki mindeközben a katolikus egyházban is igen befolyásos embernek számított.⁶ A vele kapcsolatban álló Sylvester Jánosnak (1504–1552) köszönhető a magyar nyelvre fordított Újszövetség, aki Nádasdy ajánlására taníthatott a katolikus bécsi egyetemen mint evangélikus tudós és bibliafordító.⁷

Juraj Tranovský (1592–1637) sziléziai származású cseh író, költő, egyházi énekeszerző és evangélikus lelkész, akit a „szláv Luthernek” is neveznek, Liptószentmiklóson telepedett le, és munkásságával jelentősen hozzájárult a helyi evangélikus közösség szerveződéséhez, gyarapodásához és kulturális fejlődéséhez. Életének egyik fő műve a *Cithara Sanctorum* című énekgyűjtemény, amelynek első kiadását 1656-ban nyomtatták a lőcsei Brewer-nyomdában. Az énekeskönyv nemcsak a szlovák evangélikusok művelődéstörténetét illetően tekinthető kiemelkedő munkának, hanem az egész evangélikus egyháztörténet számára is. Korszakalkotó műként ugyanekkor fontossággal bír a szlovák irodalomtörténetben, továbbá a későbbi nyelvújítás szempontjából sem elhanyagolható. Ezzel kapcsolatban fontos hangsúlyozni, hogy a 16. században még a biblikus cseh nyelvet használták, azonban a Tranovský-féle énekeskönyv keletkezésének idején, azaz a 17. század közepén Lőcsén és Bártfán már szlovák nyelven is nyomtattak. Ez a nyelv azonban nem azonos a mai vagy 19. századi szlovák nyelvvel. A nyelvújítás kezdetei azonban innen gyökereznek.⁸ A Liptószentmiklóson letelepedő Juraj Tranovský szellemi öröksége

⁴ Bruckner 1922: 11–12.

⁵ Bruckner 1922: 19.

⁶ Zoványi 1977: 419. és 637–638.; Pálffy 2011: 68–76.

⁷ Az evangélikus nádorokról készült összeállítás, valamint az első magyar nyelvű, Sylvester János által lefordított Újtestamentum az Evangélikus Országos Múzeum „Luther öröksége” című állandó kiállításában látható.

⁸ Kőmíves 2011: 53–54.; Szűcs 1974: 52–54.

és az időközben folyamatosan erősödő szláv tudat⁹ ezáltal táptalaját képezte a térségben később kibontakozó szlovák nemzeti mozgalomnak.

Az itt felsoroltak alapján a kulturális transzfer, azaz az értékek, jelen esetben a lutheri tanok közvetítése több szálon jelent meg. A reformáció előzményét kétségtelenül a huszitizmus jelentette. A Németországból terjedő tanok közvetítéséhez nemcsak a teológusokra vagy a nemességre volt szükség, hanem a nemzetiségek (csehek, szlovákok, lengyelek, magyarok) közötti kapcsolatokra is, amelyek kultúrája és humanizmusra nyitott szellemisége lehetővé tette az új tanok befogadását.

A szlovák nemzeti mozgalom identitáserősítő és kultúraközvetítő szerepe

A szlovákok a 19. századra igen nagy létszámú népcsoportként voltak jelen Magyarországon területén, elsősorban a felvidéki területeken. Kiss László szerint „*a fokozatosan megszilárduló »egy politikai nemzet« koncepcióban, a liberális magyar nemzetfelfogásban tehát szervesen-szervetlenül keveredtek a történeti jogokra hivatkozó államnemzeti és a nyelvnemzeti felfogás elemei. [...] az átörökölt rendi-nemesi »natio« kitágítása két irányban is végbement. Egyfelől az ún. »magyarországi«, vagyis a valóságos etnikai fedezettel nem rendelkező »egy politikai nemzet« felé, másfelől pedig a konkrét magyar etnikai fedezetű, kulturális alapozású nyelvi nemzetfelfogás irányában. A nagyobb politikai nemzet tartalmazta az – ennek centrumává, integrációs pontjává váló – kisebb, nyelvi-kulturális nemzetet. E két ellentétes felfogás egybehangolására nem történt kísérlet. Így a magyar államnemzetet – legalábbis egyelőre – különböző nyelvű és nemzetiségű polgárok alkották.*”¹⁰

Az Atheneum 1842. október 9-i számában a következő írást közölték: „Azon nép, mely hont szerez ‘s állodalmat alapít, népiségét nemzetiséggé emeli: a’ meghódított hon, az alkotott állodalom, nevét viseli, ... nyelve e’ népnek, nemzeti nyelvvé válik. Ez oknál fogva az alávetett különfajú népeknek, mint olyanoknak, nem lehet nemzeti-ségök, ... de mivel saját származásuak ‘s nyelvűek, van népiségök, saját népszokásaik, népdalaik stb. Ha pedig a hódító népfaj által egyenlő joggal az alkotmány ‘s haza’ jogaikban részesíttetek, állodalmi tekintetben ‘s mint az egy hon’ egyenlőjü polgárai a’ hódító népfajjal együtt egy nemzetet képeznek, egy ‘s szintazon nemzetiségben részesülnek, mely azonban, mivel ... átruházott, ... a’ hon-szerző ‘s alkotmány-alapító népfajé”. Ebből következően tehát „*mi tótok, mint tótok, Magyarországon nem lehetünk nemzet, mert tót állodalom itt nem létezik, hanem csak nép.*”¹¹

⁹ Kiss 2005a: 12–14.

¹⁰ Kiss 2005b: 55.

¹¹ Kiss 2005b: 56.

A konfliktus hatására az evangélikus líceumok diákságából megalakult 1829-ben a Cseh-Szláv Társaság (Společnost česko-slovanská), valamint az Ifjú Szlovákia Mozgalom (Hnutie Mladého Slovenska), melynek működése Ján Kollár (1793–1852) evangélikus lelkész eszméin alapult, aki az 1834-ben megalapított Szlovák Nyelv és Irodalom Kedvelőinek Egyesülete elnökeként kísérletet tett a cseh nyelv szlovákosítására. Az Ifjú Szlovákia Mozgalom követőkre talált Pozsonyban, Lőcsén, Késmárkon, Eperjesen és Selmecebányán is. Ebből a társaságból került ki Ľudovít Štúr (1815–1856), a szlovák nemzeti mozgalom vezetője is.¹²

Štúr a Pozsonyi Evangélikus Líceum diákja volt, majd tanulmányait Halléban folytatta a teológiai fakultáson, miután 1837-ben feloszlatták a Cseh-Szláv Társaságot. Tevékenységei összefonódtak Jozef Miloslav Hurban (1817–1888) evangélikus lelkész, író, újságíró és politikus, valamint Michal Miloslav Hodža (1811–1870) evangélikus lelkész munkásságával, hiszen a két lelkész Štúrral együtt szervezte meg a szlovák nemzeti mozgalmat. Ľudovít Štúr, akit a szlovák művelődéstörténetben a liptó-túróc-zólyomi nyelvjárással ötvözőtt szlovák irodalmi nyelv megteremtőjeként tartanak számon, 1845-ben elindította a Slovenské Národné Noviny című lap kiadását is, jelentős szerepet vállalva ezáltal a nemzeti mozgalom értékeinek közvetítésében. 1847-től Zólyom város országgyűlési képviselőjeként abból a térségből is számos követőre talált. Két társa, a liptó-szentmiklósi lelkészként szolgáló Hodža és a Túróc megyében is tevékenykedő Hurban munkája szintén elvezetett a mozgalom központjainak kialakulásához, amelyek között ott található Zólyom, Liptószentmiklós, Túrócszentmárton és Ótura is. A mozgalom vezetői jelentős szerepet vállaltak a forradalom idején is, ugyanis Hurban jóvoltából 1848-ban előterjesztették A magyarországi szlovákok és rutének kívánságait (Žiadosti Slovákov a Rusínov uhorských), valamint a Szlovák nemzet követeléseit (Žiadosti slovenského národa).¹³

Polányi Imre szerint a szlovák nemzeti mozgalom magját képező szlovák értelmiség Trencsén, Nyitra, Pozsony, Liptó, Árva megyékben élt.¹⁴ Erre alapozva állapítottam meg egy korábbi tanulmányomban, hogy Liptó és Trencsén megye miért tölt be ilyen kiemelkedő szerepet a szlovák evangélikusság történetében. *„Az ott gyökereket vert közös nemzetiségi célok, a gyülekezetekben zajló munka és a velük szoros kapcsolatban álló egyesületek fejlődése – melyeket csak tovább erősített az ott szolgáló szlovák lelkészek autonómiába vetett hite – elősegítették, hogy a szlovák evangélikus diakónia legjelentősebb központjai, mint Liptószentmiklós vagy Ótura (ma Stará Tura) ezeken a vidékeken jöjjenek létre.”*¹⁵ Ezek alapján látható, hogy

¹² Demmel 2009: 90–114., Demmel 2011: 151–170.

¹³ Demmel 2014: 81.

¹⁴ Polányi 1987: 39–41.

¹⁵ Kondor 2022: 133.

a kulturális transzfer egyre inkább a szlovák népcsoporton belül érvényesült, és ebben nem csupán az evangélikus kapcsolódási pontok segítettek, hanem a sajtóban történő megjelenés, amely által nyomtatott formában egyaránt zajlott az értékközvetítés, így a mozgalom szellemisége több célcsoporthoz is eljutott, továbbá a civil és egyházi szféra is összekapcsolódott.

Az első szlovák nőegyesületek alapítása, valamint a cseh és német mintakövetés

A 19. század második felében zajló drasztikus magyarosítás következtében bezárásra ítélt három szlovák gimnázium (Nagyrőce, Túrócszentmárton, Znióvárálja) ügye tovább mélyítette a szlovákok és magyarok közötti ellentéteket. A kiegyezést követően a szlovákok saját egyesületeket hoztak létre.¹⁶ Az itt bemutatott kutatás egy része a szlovák evangélikus diakóniával és a diakonisszák szolgálatával foglalkozik, ezért most kifejezetten csak a legjelentősebb nőegyletekről írok röviden. Érdemes hangsúlyoznom, hogy a szlovák nőegyletek esetében a kultúraközvetítés, valamint a mintakövetés több irányból is tetten érhető.

Az első ilyen egyesület az 1867-ben alapított Dobrodej volt Liptószentmiklóson, amelynek célja volt a nők nevelésének, valamint egyházi és szociális szolgálatának lehetővé tétele. Ennek az egyesületnek a keretein belül kezdte el szervezni Mária Kmeťová a helyi diakonisszáközösséget, amikor 1922-ben hazatért a breslaui diakonisszáképző intézetből mint felszentelt nővér. Fontos megemlítenem, hogy nem ő volt az első szlovák nővér, aki Breslauban végezte el a diakonissza-tanfolyamot. Az első szlovák származású evangélikus hajadon Zuzana Šimonová volt, akit még 1875-ben szenteltek fel a szolgálatra Breslau anyaházában.¹⁷ A pozsonyi levéltár-

ban, amely tartalmazza a liptószentmiklósi anyaház iratait is, nem találtam róla feljegyzést vagy személyes dokumentumot, ezért valószínűnek tartom, hogy nem tért vissza szülőföldjére, hanem Németországban gyakorolta hivatását. A Dobrodej egyesület és a liptószentmiklósi diakonisszáközösség esetében ezek alapján fellelhető a német mintakövetés és az ott működő anyaházak tradícióinak adaptálása.

Mária Kmeťová, a diakonisszáközösség megszervezője
Liptószentmiklóson (ECAV ÚA, SSÉD: Slúžba lásky, 1936. 2.)

¹⁶ Demmel 2021: 170–175.

¹⁷ Buzalová 2013: 31.; Kondor 2022: 145.

A Živena együletet Viliam Paulinyi-Tóth (1826–1877) szlovák nacionalista alapította 1869-ben. Paulinyi-Tóth 1866-tól a Matica slovenská elnöke volt, amely 1863-as alapításától kezdve egészen a Szlovák Tudományos Akadémia 1942-es létrehozásáig a szlovákok legfőbb kulturális és tudományos intézményeként működött. Pauliny-Tóth munkássága során a túrócszentmártoni könyvnyomdai egyesület elnökeként is tevékenykedett, és részt vett a szlovák nyelvű kiadványok terjesztésében. Zsilák Mária kutatásaiból kiderült, hogy *„Pauliny-Tóth nemcsak a szlovák értelmiség orosz irányultságát ismerte, hanem a vándoriparos mesterséget űző rétegen keresztül Oroszország gazdasági erejét is, amelyben lehetőséget látott a magyar gazdaság fejlesztésére. 1871 novemberében a magyar országgyűlés elé terjesztette javaslatát, amelyben az orosz–magyar gazdasági kapcsolatok kiterjesztésének érdekében két vasútvonal kiépítése mellett érvelt.”*¹⁸

A Živena legfőbb céljai közé tartozott a kulturális értékek őrzése és a nők oktatása. Utóbbival kapcsolatban érdemes kiemelni Marína Miloslava Hodžová (1842–1921) munkásságát is, aki Michal Miloslav Hodža lányaként jelentős szerepet töltött be a szlovák nőnevelésben. Hodžová Neuendettelsauban, a Wilhelm Löhe által alapított diakonisszaképző intézetben tanult pedagógiai módszereket 1865 és 1866 között.¹⁹ A Dobrodej és a Živena egyesületek törekvései így összekapcsolódtak a szlovák nemzeti mozgalom szellemiségével, együttműködésüket pedig nagyban elősegítették a személyi kapcsolatok, mint például a Marína Miloslava Hodžová és a Michal Miloslav Hodža közötti rokoni szál.

A szlovák evangélikus diakónia elindulása és kibontakozása szempontjából különösen kiemelkedő a Kristína (1860–1936) és Mária Royová (1858–1924) által Felvidéken szervezett Modrý Kríž, azaz Kékkereszt Mozgalom. A testvérpár egyrészt kapcsolatban állt a Kékkereszt Mozgalom magyar titkárával, Horváth Jánossal. A vele való együttműködés eredményeként alakult meg a mozgalom szlovák szervezete Ótúrán 1896-ban. A mozgalom köré diakonisszaközösség is szerveződött, amelyhez Eva von Tiele-Winckler (1866–1930) Németországban létesített, miechowitzi anyaháza szolgáltatta a mintát. A nővérek maguk is ellátogattak a németországi intézménybe, ahonnan később az 1910-es évek elején Eva von Tiele-Winckler is visszatért, hogy lássa, milyen keretek között valósult meg a Royová testvérek elképzelése.²⁰ Jelen esetben a kulturális transzfer a német mintakövetés formájában valósult meg.

Ahhoz, hogy a szlovák evangélikus diakónia és a szlovák nemzeti mozgalom között húzódó összefüggések és kapcsolódási pontok még jobban láthatóvá

¹⁸ Zsilák 2015.

¹⁹ Mináč 1987: 349.

²⁰ Buzalová 2013; Kondor 2022: 132.

váljanak, egy kisebb családfakutatást végeztem. Ez alapján fény derült arra, hogy Kristína és Mária Royová édesapja August Július Roy (1822–1884), aki nagybátyjuk, Peter Pavol Roy (1839–1909) bátyja.²¹ A nagybácsi, azaz Peter Pavol Roy pedig a férje annak a Božena Royovának, akinek a lánykori neve Božena Hurbanová (1868–1928), azaz a Royová lányok nagybátyja, Peter Pavol Roy Jozef Miloslav Hurban veje és Svetozár Hurban-Vajanský (1847–1916) nacionalista költő sógora volt. A rokonsági kapcsolatokon és a közös központokon (Liptószentmiklós, Ótura) keresztül tehát a szlovák evangélikus diakónia és a szlovák nemzeti mozgalom összefonódott, és ezeken a rokoni szálakon keresztül sikerült is életben tartani azok szellemi örökségét.

Diakonisszajelöltek oktatása Liptószentmiklóson
(ECAV ÚA, SSÉD: Služba lásky, 1939. 1.)

A 19. század második felétől a magyarokkal folyamatosan konfrontálódó, autonómiára törekvő szlovákok fokozatosan kezdtek el cseh irányba orientálódni. Mindezt alátámasztja az a tény, miszerint a liptószentmiklósi diakonisszaközösséget szervező Mária Kmeťová kapcsolatban állt a cseh Tomáš Garrigue Masaryk (1850–1937) lányával, Alice Garrigue Masarykkal (1879–1966), aki a Cseh Katolikusok Szövetségét is vezette. A liptószentmiklósi diakonisszaközösség és a Masaryk Liga kapcsolatát az a Gracza Tünde által feltárt archívum is megerősíti, melyben megjelenik a Masaryk Liga Óvd Egészségedet címmel kiadott

²¹ Kristína Royová: <https://www.geni.com/people/Krist%C3%ADna-Royov%C3%A1/6000000077999417095>; Peter Pavol Roy: <https://www.geni.com/people/Peter-Roy/6000000031045547188>; Božena Royová: <https://www.geni.com/people/Bo%C5%BEena-Royov%C3%A1/6000000031045444984> – Utolsó letöltés: 2025. június 20.

folyóirata, ami 1932-ben Budapesten jelent meg, de a szerkesztés helyeként Liptószentmiklóst tüntették fel.²² Gracza Tünde kutatásai a magyar nyelvű orvosi szakfolyóiratokra összpontosultak. Az itt említett kiadvány azonban a Csehszlovák Vöröskereszté, ebből arra következtethetünk, hogy eredetileg cseh nyelvű, ennek ellenére Budapesten magyar fordításban megjelenhetett, vagyis a csehszlovák–magyar értékközvetítés kevésbé dinamikus, de jelen volt.

Csehszlovákia első miniszterelnökének legidősebb lánya tanár, szociológus és politikus volt. Alice Masaryk 1919-ben lett a Csehszlovák Vöröskereszt elnöke. Az általa vezetett Masaryk Liga az akkori Csehszlovákiában igen gyakori tuberkulózis elleni küzdelmet tűzte ki céljául.²³ A University of Chicago Social Settlementben töltött idő alatt Alice Masaryk megtanulta a szociális munka progresszív amerikai módszereit. Erre az időszakra így emlékezett vissza: *„Szerencsém volt, hogy az amerikai modern szociális munka történelmi kezdetének idején kerültem Chicagoba. Lehetőségem nyílt arra, hogy olyan nagyszerű nőkkel találkozzak ott, akik felismerték az egészséges amerikanizálódás szükségességét... Chicagoi látogatásomról azzal a szilárd meggyőződéssel tértem haza, hogy a szociális munkát három dolog segíti igazán: a lelki tudatosság, a jó oktatás és a munka iránti elhivatottság.”*²⁴

Munkatársa, Anna Berkovcová a következőt írta Alice Masarykról: *„Ahogy a háború a végéhez közeledett, az emberi problémák gyorsan növekedtek Csehországban. Dr. Masaryk jól tudta, hogy a szociális-jóléti problémákat nagymértékben figyelmen kívül hagyták a segítségnyújtás során, ami alamizsnaadásnak minősült. Előre látta, hogy az új Köztársaságnak, amelynek megszületésén édesapja dolgozott, jól szervezett szociális ellátásra lesz szüksége... Egy demokráciában csak akkor lehet jó eredményt elérni, ha a jóléti program szilárd társadalmi elvekre épül. A jól képzett és speciálisan képzett szociális munkások kiemelt fontosságúak voltak.”*²⁵ Az Alice Masaryk szerint egyre szükségesebbé váló szociális segítség nemcsak az 1935-ben felavatott, Ballovský Dom nevet viselő liptószentmiklói anyaház nővéreinek munkájában nyilvánult meg, hanem a Royová nővérek szellemiségét követő, óturai Vieroslava Egyesület (Diakonistky Spolok Vieroslava) diakonisszáinak tevékenységében is. A cseh irányból érkező értékközvetítés tehát hatékonynak bizonyult.

²² Gracza 2011: 86.

²³ Newsholme 1931: 236–237.

²⁴ Kubickova 2001: 303.

²⁵ Kubickova 2001: 307.

A kulturális transzfer irányai a lipτόςzentmiklósi diakonisszaház működésében

1918-ban megalakult a Csehszlovák Köztársaság, de az új államformában teret nyerő csehszlovakizmus eszméje nem ismerte el a szlovák nemzeti identitást. Az 1920-as trianoni békediktátumot követő időszakban revizionista politikát folytató magyaroktól végképp eltávolódó szlovákok immár a csehektől sem remélhettek hajlandóságot az együttműködésre. A kulturális transzfer ennek következtében mindkét irányból meghíúsult, így a szlovák társadalom egyedül maradt autonómatörekvéseiben és identitásválságában. A csehszlovakizmustól és a magyarok revizionizmusától önmagát fenyegetettnek érző szlovák társadalom számára ekkor már a legfontosabb cél kifejezetten a szlovák identitás és kultúra megőrzése volt. A helyzeten némiképp segített az 1921-ben lezajló trenčénteplíci zsinat, amelynek határozata kimondta a Szlovákiai Ágostai Hitvallású Evangélikus Egyház önállósulását. Ez jelentősen erősítette az evangélikus diakónia kibontakozását is a felvidéki területeken.

A Mária Kmeťová által szervezett lipτόςzentmiklósi diakonisszaközösségből megalakult a Szlovák Evangélikus Diakóniai Egyesület (Spolok Slovenskej Evanjelickéj Diakonie = SSED), amely szoros együttműködésben állt az óturai Vieroslava Diakonissza Egyesülettel. A nemzetiségi konfliktusok hatása a két intézmény toborzási stratégiájában is megnyilvánult, ugyanis mind az SSED, mind a Vieroslava kifejezetten szlovák evangélikus hajadonokat szólított meg és

ösztönzött arra, hogy hivatásként válasszák a diakonisszaszolgálatot. Ennek eredményeként néhány pozsonyi nővér, akit áthelyeztek vagy aki maga kérte az áthelyezését, Liptószentmiklóson folytatta szolgálatát. Közöttük találjuk Zuzana Matheidesovát is, aki először a pozsonyi német gyülekezet anyaházában szolgált, majd onnan került Liptószentmiklóssra, ahol később diakonissza főnöknővé nevezték ki.²⁶

Zuzana Matheidesová, a lipτόςzentmiklósi diakonisszaház főnöknője (ECAV ÚA, SSED: Slúžba lásky, 1936. 5.)

²⁶ Joerges Ágost özvegye és fia. A Dunáninneri Ág. Hitv. Ev. Egyházkerület 1907. évi augusztus hó 21. és 22. napjain Révkomáromban megtartott rendes közgyűlésének jegyzőkönyve. Selmeczbánya – EOGY EOL EJ 1907. 84.; Zpráva o činnosti Spolku Slovenskej Evanjelickéj Diakonie v Liptovskom Sv. Mikulášu na rok 1938. ECAV ÚA, SSED.1 1938 13.; Buzalová 2013: 32.

A lipťoszentmiklósi közösség az évek során fokozatosan gyarapodott, és feladataik is bővültek. Az anyaház új épületét, a tervezőjéről elnevezett Ballovský Domot 1935-ben szentelték fel. A diakonisszák szolgálati helyei között szerepelt Pozsony, Zólyom, Modor, Besztercebánya, Lobonya, Miava, Túrócszentmárton, Csorba, Lőcse, Eperjes és Železný Brod. Az itt felsorolt települések közül Pozsony, Zólyom, Túrócszentmárton, Lőcse és Eperjes a 19. század második felében a szlovák nemzeti mozgalom egy-egy központját képezte. A diakonisszák fő feladatai között, akárcsak a németországi anyaházakban, itt is a betegápolás, a tanító-nevelő, valamint a gyülekezeti szolgálat jelent meg. A lipťoszentmiklósi és óturai közösségek 1937-ben csatlakoztak a Délkelet-Európai Diakonissza Anyaházak Szövetségéhez, ezáltal bekerültek a nemzetközi vérkeringésbe. Ugyanabban az évben érkeztek az anyaházba kaiserswerthi és párizsi diakonissanővérek, hogy tanulmányozzák szlovák társaik munkáját, azaz az intézmény nemcsak német, hanem franciaországi kapcsolatokkal is rendelkezett. Emellett a csehek és szlovákok közötti súrlódások ellenére a lipťoszentmiklósi anyaház a csehországi Mladá Boleslav diakóniai központjával (Diakonia Jednoty) is összeköttetésben állt.²⁷ A nyugat-európai értékközvetítés ez alapján megvalósultnak tekinthető.

A lipťoszentmiklósi anyaház, a Ballovský Dom
(ECAV ÚA, SSÉD: Slúžba lásky, 1936. 8.)

Az SSÉD egyik kiemelkedő tagja volt Mária Lacková-Bujnová (1873–1929), a Českého červeného kříže (ČSK) szlovák szekciójának elnöke, aki munkájával a Dobrodej egyesület és a lipťoszentmiklósi evangélikus gyülekezet működését egyaránt segítette. Lacková-Bujnová számos jótékonyági és egészségügyi

²⁷ Kondor 2022: 153.

szervezet tisztviselőjeként tevékenykedett, sokat tett az elhagyatott gyermekek és a tuberkulózisban szenvedők segítéséért, újságíróként pedig folyamatosan azon fáradozott, hogy népszerűsítse az egészségnevelés fontosságát. Emellett „sokat tanulmányozta a külföldi diakóniát, valamint igyekezett összekapcsolni a szlovák jótékonyági nőegyletek munkáját (Nagytapolcsány – ma Topol'čany, Berezó – ma Brezová pod Bradlom, Liptószentmiklós) és felismerte a fiatal lányok oktatásának szükségességét”.²⁸ Az SSED „nemcsak a jótékonykodást, hanem a missziót is fő céljául tűzte ki és szorosabbra fűzte a breslaui anyaházzal fennálló kapcsolatot, hogy a diakonisszának jelentkező lányok megfelelő képzésben részesüljenek a németországi intézményben”.²⁹ A szlovák diakóniai hálózat terjeszkedését jelentősen segítette Szlovákia 1939-ben kikiáltott függetlensége. Az európai anyaházakkal ápolts kapcsolatok, valamint a szolgálati helyszínek, feladatok, továbbá a diakonisszák gyarapodása csak még erősebbé és hatékonyabbá tette a szervezetet. „Az első csehszlovák diakóniai konferencia egy évvel később, 1948-ban került megrendezésre. Ennek résztvevői között szerepelt a prágai Strašnice diakóniai központja, a breslaui és a liptószentmiklósi anyaház, valamint az óturai Vieroslava Diakonissza Egyesület.”³⁰

A magyar és szlovák anyaházak közötti kapcsolatot ugyan beárnyékolta a két nemzetiség között felmerülő konfliktusok, mindezeket azonban a személyes kapcsolatok felülírták, ugyanis a békéscsabai Haán Lajos (1818–1891) evangélikus lelkész levelezett Jozef Miloslav Hurbannal a Tranovský-féle énekeskönyvvel kapcsolatban,³¹ azaz a mezőváros evangélikus szlovák lakosaira ezen a szálon közvetetten ugyan, de a 19. században hatással voltak a szlovák nemzeti mozgalom eszméi. Később, a 20. század első felében pedig a békéscsabai Bethánia diakonisszaképző és a liptószentmiklósi anyaház között tapasztalható meg egy igen erős együttműködés.

Az 1920-as évek végén, amikor a békéscsabai Szeberényi Gusztáv lelkésznél az ifjúsági gyülekezet egyik leánytagja, Mekis Mária jelentkezett azzal a szándékkal, hogy diakonissza szeretne lenni, a lelkész azonnal felvette a kapcsolatot felvidéki kollégájával, Michal Maderával (1891–1945). Mekis Mária tanulmányútja ezért először Liptószentmiklóstra vezetett 1928-ban, ahonnan rövidesen tovább utazott Breslauba, ahol elvégezte a négyéves diakonisszaképző tanfolyamot, majd hazatért szülővárosába, Békéscsabára. A kulturális értékközvetítés tehát ebben az esetben is jelen volt és működött, hiszen a fiatal nő példáját később több tucat másik lány követte, közülük azonban csupán 20-30 főt szenteltek fel diakonisszának, ezért a békéscsabai közösség rendelkezett a legalacsonyabb

²⁸ Kamasová 2015: 29–31.; Kondor 2022: 146.

²⁹ Kamasová 2015: 29–31.; Kondor 2022: 146.; Kanderová 2012.

³⁰ Kondor 2022: 153.

³¹ Rágyanszki 2017: 8917–8918.

nővérszámmal. A kulturális transzfer ebben az esetben hármast kötődést is mutat, hiszen a magyar anyaház kapcsolatban állt a szlovák diakonisszaházzal, amely a németországi Breslau diakonisszaképző intézetével állt összeköttetésben, azaz a lipcészentmíklósi intézet közvetítette a nővérjelölteket a német intézmény számára. Továbbá a békéscsabai anyaházalapító Szeberényi Gusztáv, lelkész maga is Németországban töltött egy évet a bielefeldi diakónusképzőben, amelyet még az idősebb Friedrich von Bodelschwing (1831–1910) alapított, a német mintakövetés ezért ezen a szálon is jelen volt.

A második világháború hatása az értékközvetítésre

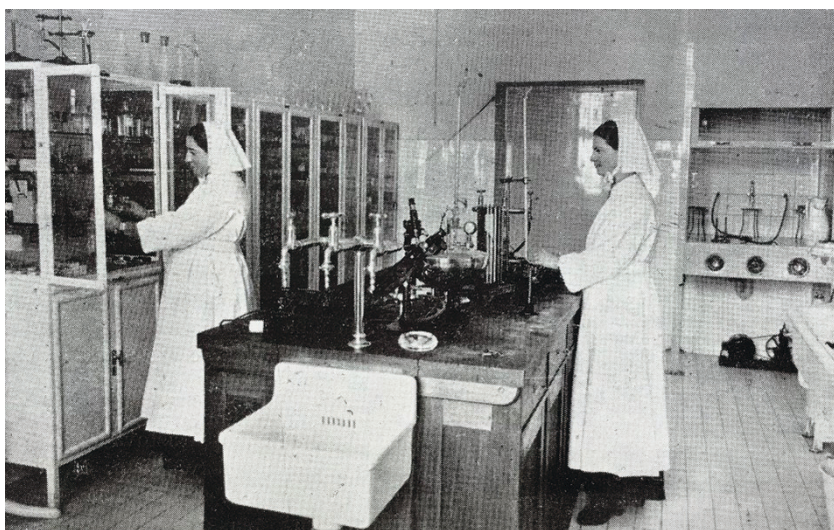
A második világháború idején a nemzetiségek közötti konfliktusok ismét érzékeltek hatásukat az evangélikus diakóniában, ugyanis a pozsonyi anyaház vezető lelkésze, Carl Eugen Schmidt nem engedte, hogy az intézmény szlovák lányokat vegyen fel, és diakonisszának képezze őket. A németek és szlovákok között kiéleződő konfliktushoz a szlovák nemzetállamot kiépíteni kívánó vezetés nemzetiségellenes politikája vezetett, amelynek eredményeként a német lakosság autonómiatörekvései felerősödtek.³² Az 1945-ös német kitelepítés következtében a pozsonyi német gyülekezet által alapított diakonisszaház nővéreinek létszáma lecsökken, hiszen többségük Gallneukirchenben folytatta szolgálatát, az ott működő anyaház keretein belül. *„A második világháborút követő német kitelepítés során a pozsonyi nővérek közül szabad elhatározás után, aki akart, maradhatott a városban. Ők megkapták a szlovák állampolgárságot.”*³³ A német–szlovák közösség között működő kulturális transzfer ezen a ponton megszűnt. Az 1946-os csehszlovák–magyar lakosságcsere a főként békéscsabai és lipcészentmíklósi anyaházakat érintette. Az alföldi mezőváros diakonisszaházából két szlovák származású nővér, Baukó Mária és Makoviczky Judit folytatta szolgálatát a felvidéki intézményben. A magyar–szlovák értékközvetítés ezek alapján még ekkor is jelen volt.

Csehszlovákiában 1949-ben vette kezdetét az államosítás. A források alapján a Pozsonyi Evangélikus Kórház 1949. február 4-től Állami Evangélikus Kórházként, a lipcészentmíklósi Úr Kertje Árvaház pedig Állami Gyermekeotthon néven működött tovább. A Spolok Slovenskej Evanjelickej Diakonie (SSED) tevékenységét Slovenskej Evanjelickej Diakonie (SED) néven folytatta, majd 1956 után felvette a Slovenskej Evanjelickej Cirkvi Augsburgského Vyznania (SECAV) nevet. A Modrý Kríž, azaz a Kékkereszt Mozgalom szlovák ága 1948-ban megszűnt. A Vierslava

³² Buzalová 2013: 30.; Simon 2011: 79.

³³ Buzalová 2013: 30.; Kondor 2022: 144.

Diakonissza Egyesület 1949 januárjától beolvadt a Slovenskej Evanjelickej Diakonie (SED) szervezetébe.³⁴

Betegápoló nővérek a kispalugyai kórházban
(ECAV ÚA, SSED: Slúžba lásky, 1938. 23.)

Következtetések

A szlovák evangélikus közösség megerősödését először a reformáció tanainak terjedése, majd olyan lelkészek és teológusok munkája segítette, mint Juraj Tranovský. A gyülekezetek alapításához és lélekszámbeli gyarapodásához jelentősen hozzájárult II. József 1781-es türelmi rendelete, amely több felekezet, így az evangélikusok számára is lehetővé tette a szabad vallásgyakorlást. A 19. században, az Európaszerte kitörő forradalmak korában a szlovák nemzetiség autonómiatörekvései szorosan kapcsolódtak az evangélikus értelmiség köréhez. A L'udovít Štúr által vezetett szlovák nemzeti mozgalom két másik kiemelkedő alakja ugyanis két evangélikus lelkész, Jozef Miloslav Hurban és Michal Miloslav Hodža volt. A mozgalom a 20. század elejére hozzájárult ahhoz, hogy az 1921-es trencséntepliaci zsinat értelmében a szlovák evangélikus egyház önállóvá váljon. Az így kibontakozó diakonisszaszolgálat kiteljesedésére – amely alapvetően a német minta szerinti anyaházi diakónia keretei között valósult meg – a társadalmi és politikai változások

³⁴ Kondor 2022: 153–154.

is nagy hatást gyakoroltak, különösen Szlovákia 1939-es függetlenedése. A szlovák evangélikus diakóniáról ezek alapján megállapítható, hogy arra egyrészt a reformáció, valamint a német anyaházi diakónia szellemisége, továbbá a szlovák nőegyletek tevékenységei, illetve a szlovák nemzeti mozgalom eszméi egyaránt hatással voltak, azaz a kulturális transzfer, a mintakövetés és az értékközvetítés több irányból is megvalósult. Ezáltal az egyházban és a civil társadalomban zajló folyamatok sikeresen összefonódtak.

FORRÁSOK

Evanjelickej Cirkvi Augsburgského Význania na Slovensku, Ústredný Archív / A szlovákiai Augsburgi Hitvallású Evangélikus Egyház Központi levéltára (ECAV ÚA)
Spolok Slovenskej Evanjelickej Diakonie / Szlovák Evangélikus Diakónus Szövetség 1931–1960. (SSED)
Materský domov v Liptovskom Mikuláši. Služba lásky (1933–1949) / Liptószentmiklósi anyaház. A szeretetszolgálat 1933–1949 (fond číslo 1.)
Evangélikus Országos Gyűjtemény (EOGY)
Evangélikus Országos Levéltár (EOL)
Egyházkerületi Jegyzőkönyvek (EJ)
Evangélikus Országos Múzeum (EOL)

HIVATKOZOTT IRODALOM

Asbóth László 1999: A reformáció előzményei és nyomai a mohácsi vész előtt. *Dunántúli Harangszó* (3.) 5. <https://web.archive.org/web/20050102082616/http://bdeg.sopron.hu/bdeg/archiv/harang995/cikk6.html#> – Utolsó letöltés: 2025. június 20.

Bruckner Győző 1922: *A reformáció és az ellenreformáció története a Szepességen, I. kötet (1520–1745)*. Grill cs. és kir. udvari könyvkereskedése, Budapest.

Buzalová Szilvia 2013: *Evanjelickej diakonia a jej pôsobenie na Slovensku (Az evangélikus diakónia és annak működése Szlovákiában)*. Ba/BSc szakdolgozat. Bratislava.

Demmel József 2009: „Egész Szlovákia elfért egy tutajon ...”: *Tanulmányok a 19. századi Magyarország szlovák történelméről*. Kalligram Kiadó, Pozsony.

Demmel József 2011: *A szlovák nemzet születése: L'udovit Štúr és a szlovák társadalom a 19. századi Magyarországon*. Kalligram Kiadó, Pozsony

- Demmel József 2014: *Pánszlávok a kastélyban – Justh József és a szlovák nyelvű magyar nemesség elfeledett története*. Kalligram Kiadó, Pozsony.
- Demmel József 2021: *Szörnyeteg Felső-Magyarországon? Grünwald Béla és a szlovák-magyar kapcsolatok története*. Ráció Kiadó, Budapest.
- Espagne, Michel 2004: A francia-német kulturális transzferek. *Aetas* (19.) 3–4. 254.
- Gracza Tünde 2011: *Magyarország közegészségügyi állapota a korabeli magyar nyelvű orvosi szakfolyóiratok tükrében*. PhD-értekezés. Pécs. <https://pea.lib.pte.hu/handle/pea/16184> – Utolsó letöltés: 2025. június 20.
- Kamasová, Monika 2015: *Evanjelická diakonia v Liptovskom Mikuláši do roku 1948 (Az evangélikus diakónia Liptószentmiklóson 1948-ig)*. Ba/BSc-szakdolgozat. Bratislava.
- Kanderová, Lucia 2012: Látogatás egy kicsi, nagy szívű nő szalonjába. *myliptov.sme.sk*. <https://myliptov.sme.sk/c/6231952/navsteva-v-salone-drobnej-zeny-s-velkym-srdcom.html> – Utolsó letöltés: 2025. június 20.
- Kiss László 2005a: A szlovák nemzeti tudat 17–18. századi előzményei, nemzetelméleti problémái. In: Kiss László (szerk.): *A szlovák nemzeti tudat születése: Tanulmányok a szlovák „nemzeti ébredés” és a reformkori szlovák-magyar viszony történetéből*. Az Eszterházy Károly Főiskola tudományos közleményei (Új sorozat 32. köt.). Tanulmányok a történelemtudomány köréből, Eger. 8–21.
- Kiss László (szerk.) 2005b: *A szlovák nemzeti tudat születése: Tanulmányok a szlovák „nemzeti ébredés” és a reformkori szlovák-magyar viszony történetéből*. Az Eszterházy Károly Főiskola tudományos közleményei (Új sorozat 32. köt.). Tanulmányok a történelemtudomány köréből, Eger.
- Kondor Boglárka 2022: A Csehszlovákiában zajló nemzetiségi konfliktusok hatása a pozsonyi, illetve a liptószentmiklósi szlovák evangélikus diakonissza anyaházak alapítására, működésére, partnerségére és nemzetközi kapcsolataira a 20. század első felében. *Egyháztörténeti Szemle* (23.) 4. 128–156.
- Kováč, Dušan 2011: *Szlovákia története*. Kalligram Kiadó, Pozsony.
- Kőmíves Tibor 2011: A szlovák nyelvújítás. *Publicationes Universitatis Miskolcensis. Sectio Philosophica* (16.) 1. 51–62.
- Kubickova, Nadežda 2001: Historical portraits of important European leaders in social work. Alice Masaryk (1879–1966)--Czechoslovakia. *European Journal of Social Work* (4.) 3. 303–311. <https://doi.org/10.1080/714889974>
- Middell, Matthias 2009: Transznacionális történelem mint transznacionális projekt? : Vitaindító (ford. Cora Zoltán). *Aetas* (24.) 2. 134.
- Mináč, Vladimír. 1987: *Slovenský biografický slovník. E - J*. (Slovenský biografický slovník 2.) Matica Slovenská, Martin.

- Newsholme, Arthur 1931: Czecho-Slovakia. In: *Prevention and Treatment of Disease*. (International studies on the relation between the private & official practice of medicine with special reference to the prevention of disease, conducted 2.) Routledge, London, 236–237.
- Pálffy Géza 2011: A Thurzó család a Magyar Királyság arisztokráciájában. *Történelmi Szemle* (53.) 1. 63–84.
- Polányi Imre 1987: *A szlovák társadalom és polgári nemzeti mozgalom a századfordulón, 1895–1905*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Rágyanszki György 2017: Szlovák lelkész, magyar történész. *Barátság*. 8917–8918.
- Simon Attila 2011: *Küzdelem a városért: Pozsony és a pozsonyi magyarok 1938–1939-ben*. (Pozsony város története.) Kalligram Kiadó, Pozsony.
- Szűcs Jenő 1974: *Nemzet és történelem*. Tanulmányok – Társadalomtudományi Könyvtár, Budapest.
- Tóth-Szabó Pál 1917: *A cseh-huszita mozgalmak és uralom története Magyarországon*. Hornyánszky Viktor cs. és kir. udvari könyvnyomdája, Budapest.
- Zsilák Mária 2015: A szlovák társadalom XIX. századi oroszofil irányultságának tényezői. In: Hegedűs Iván – Janurik Szabolcs – Laczházi Aranka (szerk.): *Szlávok és magyarok. Köszöntő könyv Zoltán András 65. születésnapjára*. (Olvasatok, 5.) ELTE BTK Szláv és Balti Filológiai Intézet, Budapest, 255–261.
- Zoványi Jenő 1977: *Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon*. A Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, Budapest.

